

HUSITISMUL ȘI CULTURA SLAVONĂ ÎN MOLDOVA

P. P. PANAITESCU

În ultimul timp, istoricii materialişti au acordat o deosebită atenție celor două mari mișcări antif feudale din evul mediu, cu centrele lor în țările slave vecine ale teritoriului locuit de poporul nostru: *bogomilismul* și *husitismul*. Îmbrăcind formele «ereziei» religioase, amindouă au însemnat o luptă revoluționară împotriva nobilimii asupritoare și a bisericii, acaparatoare a pământului și a muncii obștilor țărănești. Cercetarea legăturilor și ecourilor acestor mișcări din statele vecine în istoria Țărilor Române¹ așteaptă încă date documentare noi, precum și o interpretare științifică. Este necesar pentru aceasta să renunțăm la vechea metodă a căutării «influențelor», în schimbul folosirii unei metode materialiste, care impune aflarea confluențelor, adică a concordanței stadiului de dezvoltare al orânduirii feudale din istoria noastră cu cele din Bulgaria și Cehia în vremea bogomilismului și a husitismului, concordanță care permite sau frânează izbucnirea unor mișcări paralele și de colaborare cu cele trei țări românești, Țara Românească, Moldova și Transilvania.

Atât husitismul, cât și bogomilismul reprezintă fenomene complexe, cu caracter social (lupta împotriva clerului înalt, a nobilimii și a statului feudal),

¹ Pentru studiul legăturilor husitismului cu rominii sînt încă valabile și interesante studiile mai vechi ale lui I. Macûrek, *Husitství v rumunských zemích* în «Časopis Matice Moravské», LI, Brno, 1927, și Mihail Dan, *Cehi, slovaci și români în veacurile XIII—XVI*, Sibiu, 1944 (cap. III, p. 71—153), iar dintre lucrările mai noi: L. Demény și Josef Pataki, *Husitské revoluce hnutí na území Republiky Rumunské v první polovině 15 století*, în volumul *Mezinárodní ohlas husitství*, Praga, 1958, și aceiași autori, *A huszita forradalmi mozgalom elterjedése hazájában és hatása a parasztléte 1437—1438 évi felkelésére*, în «Studia Universitatis Babeș-Bolyai», 1945—1955, București, 1956, p. 223—234; Const. C. Giurescu, *Utočiště husitů a jejich střediska v Moldavsku*, extras din «Sborník filozofické fakulty brněnské University» (Istorie), X, 1961, p. 105—120; Tr. Ionescu-Nișcov, *Husitica dans l'historiographie roumaine*, în «Revue roumaine d'histoire», II, 1963. Pentru studiile asupra mișcării husite în general: Tr. Ionescu-Nișcov, *Miscarea revoluționară husită în istoriografia universală*, în «Studii», XII—6 (1959), p. 153—179 și XIII—4, 1960, p. 269—297 și prezentarea sintetică a lui M. Dan, *Sub flamura taborului*, Editura Tineretului, București, 1959; ed. II, 1964. Pentru bogomilism vezi: D. Anghelov, *Богомилството в България*, ed. II, Sofia, 1962, cu întreaga bibliografie. Pentru ecourile bogomilismului în cultura română, cf. A. Balotă, *Bogomilismul și cultura maselor populare din Bulgaria și Țările Române*, în «Romanoslavica», X. Indicații documentare despre întinderea bogomilismului în Țările Române în veacul al XIV-lea, am dat în tratatul de *Istoria literaturii române*, I, (Machetă), 1962, p. 192—193.

bisericesc și cultural, legate de producerea unei literaturi în limba poporului. Toate aceste aspecte trebuiesc studiate, atunci când se cercetează legăturile celor două curente revoluționare cu istoria socială și culturală a Țărilor Române.

Firește că această cercetare necesară nu mai poate fi bazată ca odinioară pe considerații generale, fără bază documentară precisă, pe afirmația că orice mișcare socială și culturală nu poate fi decît rezultatul unor « influențe » venite din afară. Avem nevoie astăzi de date documentare, care să indice în vremea mișcărilor bogomilice și husite existența, localizată și datată precis, a unor mișcări similare în țara noastră. Posedăm pînă acum cîteva indicații în acest sens, care însă trebuie socotite insuficiente, atît în privința numărului și a importanței lor, cît și a interpretării cuprinsului lor..

De aceea, ne vom mărgini, în prezentul studiu, la analiza cîtorva texte nefolosite pînă acum de istoricii legăturilor husiților cu Moldova, sau incomplet interpretate. Din aceste documente se pot extrage, cum se va vedea mai jos, concluzii cu caracter mai general asupra ecoului mișcării husite în istoria Romîniei și a legăturilor sale cu cultura slavo-romînă. Așteptăm încă ivirea altor izvoare ce ar putea arunca o lumină mai completă asupra acestei chestiuni, pentru a defini mai precis acțiunea și ecoul mișcării husite la noi.

Prezentul studiu nu urmărește discutarea în general a ipotezei influenței husite asupra începuturilor scrisului în limba romînă, ci numai prezentarea unor date noi privitoare la răspîndirea husitismului în Moldova și la atitudinea husiților față de slavonismul cultural din această țară. Rezultatele obținute confirmă faptul, recunoscut de istoriografia noastră nouă, că trebuie să renunțăm la explicarea mecanică a traducerii primelor cărți religioase în romînește prin existența mișcării boeme cu caracter popular, în acea epocă. Concepția istorică materialistă respinge ca neștiințifice teoriile care explică mișcarea culturală în favoarea folosirii limbii poporului în locul celei culte străine, prin înfrîuriri venite din afară¹.

Nu excludem posibilitatea ca anumite comunități husite să fi format un stimulente pentru mișcarea internă în favoarea scrisului în limba populară, dar acest lucru trebuie dovedit cu fapte concrete. Unele date concrete privind relațiile husiților cu cultura și cîrmuirea politică a Moldovei sînt discutate mai jos.

Scrisoarea din 1431 a episcopului din Baia. De curînd, Șerban Papacostea a publicat un interesant document inedit, o scrisoare a episcopului catolic (polonez) Ioan din Baia, datată din acest oraș, la 5 martie 1431 și adresată episcopului de Cracovia Sbigniew Oleśnicki². În această scrisoare episcopul de Baia arată că în Moldova se află un propagandist husit (*Wyklefistorum secta infectus*)³, anume Iacob, fost odinioară închis în temnițele din Cracovia, care se bucură acum de sprijinul domnului Moldovei (Alexandru cel Bun). Domnul i-a dat privilegiu să cîrmuiască pe toți husiții aflați în această țară și i-a fixat scaun în orașul Bacău. În fața voievodului moldovean s-a organizat o dispută teologică între episcopul catolic și propagandistul husit, care, cu acest prilej, a criticat pe catolici, declarîndu-i depărtați de la dreapta credință

¹ J. Byck, *Editarea științifică a clasicii literaturii romîne și studiul filologiei*, în « Lupta de clasă », XLIII, 1963, nr. 7, p. 64-74.

² Șerban Papacostea, *Știri noi cu privire la istoria husitismului în Moldova în timpul lui Alexandru cel Bun*, în « Studii și cercetări științifice » (Istorie), Academia Republicii Populare Romîne, filiala Iași, XIII, 1962, nr. 2, p. 253-258, cu un facsimil.

³ Mișcarea social-religioasă condusă de Ioan Hus era considerată o urmare a celei din Anglia, condusă de John Wyclif (sec. XIV).

creștină. Iacob husitul a mai spus că a fugit din Ungaria și apoi din Cracovia, venind în Moldova, pentru că în aceste țări nu a aflat nici un singur preot drept-credincios (husit). Domnul Moldovei, care a organizat disputa, s-a arătat pe față favorabil lui Iacob husitul și a interzis oricui, sub pedeapsa unei amenzi de douăzeci de galbeni turcești (probabil: tătărăști), să-l turbure pe el și pe discipolii săi husiți. Socotind această situație primejdioasă pentru catolicii din Moldova, episcopul de Baia cere celui de Cracovia să obțină de la regele Vladislav al Poloniei trimiterea unei scrisori către domnul Moldovei, prin care să pretindă trimiterea lui Iacob la curtea regelui. Să nu se arate însă că inițiativa provine de la episcopul de Baia, căci domnul Moldovei ar putea să-l pedepsească.

În comentariul și traducerea parțială a acestei scrisori, redactate într-o limbă defectuoasă, nu s-au relevat, în articolul lui Șerban Papacostea, toate datele istorice importante pe care le cuprinde, privitoare la cultura în limba slavonă, din Moldova. La începutul scrisorii, episcopul de Baia arată că este nevoit să facă apel la ajutorul celui de Cracovia în lupta sa împotriva « ereticului » husit, « deoarece sîntem nevoiți să remediem lipsa codicelor de legi, vă informăm prin scrisoarea noastră prezentă despre disputa (ce a avut loc) » (*Cum tamen ex codicibus legum indigentibus in necessitate sit subveniendum, per presentes nostras literas insinuamus in querelis...*) Codicele de legi necesare susținerii disputei cu propagatorul reformei religioase husite sînt, firește, pravi-
lele ce cuprind dreptul canonic, deciziile sinoadelor ecumenice, înglobate, precum se știe, în *basilicale*, codicele adunate din legislația împăraților romani și bizantini. Episcopul catolic nădăjduia să găsească în aceste cărți de doctrină religioasă argumente în favoarea tezei sale catolice, dar, din nefericire pentru dînsul, nu le avea la îndemînă în Moldova și de aceea cere ajutorul colegului său polon. Și la sfîrșitul scrisorii se află o aluzie la ajutorul dogmatic așteptat de la Cracovia, pentru înfrîngerea argumentelor aduse de propagatorul husit împotriva catolicismului. « În aceste chestiuni discutați împreună cu doctorii (se înțelege: teologi — n.n.) pentru mîntuirea sufletelor voastre ». (*In his agite una cum doctoribus ob salutem animarum vestrarum*).

Este remarcabil faptul că episcopul Ioan de Baia, care avea acces la curtea lui Alexandru cel Bun, declară, la sfîrșitul domniei acestui voievod, că nu a putut găsi în Moldova vreun exemplar din codicele de legi canonice, adică din *basilicale*. Se știe că Dimitrie Cantemir în *Descrierea Moldovei* a afirmat că Alexandru cel Bun, « cînd a primit diadema regală de la împăratul de Constantinopol, a căpătat tot o dată legile grecilor, care sînt cuprinse în cărțile *Basilicalor*, și din aceste cărți voluminoase făcînd extrase a întemeiat legea, care și astăzi se folosește în Moldova »¹. Asupra existenței codicelui lui Alexandru cel Bun s-a discutat mult în istoriografia romînă², dar critica istorică nu poate primi drept exactă afirmația lui Dimitrie Cantemir, pentru că *Descrierea Moldovei*, redactată la începutul veacului al XVIII-lea, nu este un izvor contemporan pentru istoria țării din al XV-lea veac și nu se baza pe asemenea izvoare.

¹ Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, ed. Academiei Romîne, București, 1872, p. 100.

² G. Longinescu, *Pravila lui Alexandru cel Bun*, București, 1923; Stelian Marinescu, *Problema existenței pravilei lui Alexandru cel Bun*, în « Transilvania », Sibiu, LXXIII, p. 582—595; Liviu Stan, *Pravila lui Alexandru cel Bun*, în « Mitropolia Moldovei și Sucevei », nr. 3—4, 1960, p. 170—214.

asa cum rezultă din analiza operei istorice a Domnului moldovean¹. Cantemir citise *Letopisețul* lui Ureche² și povestirea icoanelor minunate de la mănăstirea Neamț, atribuită lui Nicolae Milescu³, ambele redactate în veacul al XVII-lea, care atribuie lui Alexandru cel Bun organizarea bisericească și politică a Moldovei, în urma încheierii unor legături cu împăratul bizantin. De aci Cantemir a tras concluzia că Alexandru ar fi luat de la Bizanț legile scrise, pentru cîrmuirea țării sale. Astăzi știm că domnia acestui voievod moldovean se înscrie în cadrul fărâmițării feudale; privilegiile sale întăresc imensele domenii, adevărate stătulețe în statul Moldovei, stăpinite cu drept de imunitate de către boieri⁴. Publicarea unor legi scrise domnești pentru întreaga țară reprezintă un act de cîrmuire centralizată, ea corespunde cu înlăturarea obiceiurilor juridice locale și a dreptului seniorial pe domeniile autonome, în favoarea celui scris aplicat de domnie supușilor ei de orice categorie socială. De aceea, este evident că receptarea dreptului romano-bizantin în Moldova nu s-a putut împlini decît în a doua jumătate a veacului al XV-lea, sub domnia lui Ștefan cel Mare.

La aceste argumente privind valoarea informațiilor lui Dimitrie Cantemir, precum și stadiul de dezvoltare a monarhiei feudale în Moldova în vremea lui Alexandru cel Bun, se adaugă acum afirmația categorică a episcopului de Baia din 1431, cum că nu a putut afla atunci în Moldova niciun codice de legi canonice, ceea ce corespunde cu pravilele romano-bizantine (cuprinzînd și hotărîrile sinoadelor, necesare oricărei dispute teologice).

Școala de slavonie din Moldova. Scrisoarea adresată episcopului de Cracovia de către Ioan episcop de Baia mai cuprinde un pasaj de mult mai mare importanță pentru istoria culturii moldovenesti decît cel relevat mai sus, privitor la neexistența pravilelor în țara cîrmuită de Alexandru zis cel Bun. Este vorba de o informație, e adevărat, indirectă, asupra primei școli domnești de slavonie de la curtea Moldovei. Existența acestei școli superioare domnești, la care predau învățați din țări străine, schimbă aprecierile ce se puteau face pînă acum despre valoarea și importanța culturii slavone în Moldova în vremea domniei lui Alexandru vodă.

Episcopul de Baia, în scrisoarea amintită, cere chemarea propagandistului husit Iacob din Moldova în Polonia. El îndeamnă pe Sbigniew Oleśnicki să obție ca « pentru aceasta să se facă scrisori regale, ca stăpînul nostru regele să scrie domnului voievod ca să trimită la sine pe acel eretic, ca să fie examinat și să dovedească destoinicia sa în cunoașterea literelor (i.e. limbii și literaturii — n.n.) slavone, așa încît noi să nu putem fi bănuți, că lucrul s-ar fi petrecut ca urmare a denunțului nostru; dacă acesta va fi dovedit drept-credincios, să fie tratat cu cinste, iar dacă se va arăta eretic, să fie ars (*ad hec facere literis regalibus ut dominus rex scriberet domino woywode ut dirigeret sibi eundem hereticum ad examinandum et ad probandum ipsius perfectionem*

¹ Cf. P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, București, p. 153, 156—157.

² Grigore Ureche, *Letopisețul țării Moldovei*, ed. II, ESPLA, București, 1958, p. 75—80.

³ Pentru edițiile și manuscrisele acestei scrieri a lui Nicolae Milescu, revăzută de mitropolitul Gheorghe, cf. I. Crăciun și A. Ilieș, *Repertoriul manuscriselor de cronică privind istoria României, secolele XV—XVIII*, București, 1963, p. 56—58.

⁴ Cf. *Istoria României*, II, Ed. Academiei R.P.R., 1962, p. 389—395.

litteris rutenicalibus, ne nos suspectum per insinuationem nostram haberet, quia si perfectus honoraretur, si hereticus cremaretur...)¹. În textele polone medievale, «litterele rutenicale» indică întotdeauna limba și scrierile slave bisericești, folosite pe atunci de rușii ortodocși din regatul polono-litvan (și nu limba populară, care nu intra în rîndul «litterelor»). În acest sens trebuie înțeles și pasajul din *Cronica Poloniei* a lui Jan Długosz, în care afirmă originea latină a valahilor, trecuți cu vremea la «ritualul bisericesc și la moravurile rutenilor» (în ruthenorum que ritus et mores), aluzie la folosirea limbii slavone în biserică și în actele de stat, în Țările Române².

Așadar Iacob, conducătorul husiților din Moldova, putea fi chemat la Cracovia la un «examen», fiind dator să dea dovadă despre cunoștințele sale «perfecte» în limba și literatura slavonă. De vreme ce era chemat la un examen, este clar că «perfectiunea» lui în litterele slavone, nu constituia numai cultura sa personală, ci și o *profesiune* care nu putea fi alta decît cea de profesor, pe care o exercita în țara unde era așezat. Regele Poloniei, suzeranul Moldovei, ar fi putut controla activitatea lui, și cea culturală, în țara vasalului său. Ca profesor în Moldova, Iacob trebuia să fie cunoscător al limbii slavone, limbă literară a clasei stăpînitoare în acea țară. Existența atunci în Moldova a unui învățat cunoscător al limbii slavone și legat de anumite obligații, care nu pot fi decît didactice, impun concluzia funcționării pe atunci a unei școli domnești de slavonie.

Încă din 1883 episcopul Melhisedec, pornind de la titlul de «dascăl al bisericii Moldovalahiei», purtat de Grigore Țamblac, a bănuit existența unei școli înființate de Alexandru cel Bun la Suceava³. Scrisoarea episcopului de Baia confirmă acest fapt de istorie culturală a Moldovei la începutul veacului al XV-lea, precum și faptul că slavona era limba literară a învățămîntului în școala lui Alexandru cel Bun.

Tot în scrisoarea lui Ioan de Baia se mai află indicat și un alt personaj cu grad universitar, de la care autorul scrisorii luase informații despre trecutul, în Polonia, al lui Iacob husitul. Acesta «odinioară fusese făcut scăpat din închisoarea frăției voastre de la Cracovia, împreună cu alți patru sau șase, așa cum am aflat în chip sigur și lămurit de la magistrul Hermann, baccalaureat în medicină» (*olim de carceribus vestre fraternitatis Cracovie fugatus metquintus*

¹ Traducerea noastră este singura care se justifică prin gramatica latină și prin context. «*Litteris rutenicalibus*» este un *ablativ* pentru *punctul de vedere*, pe lîngă primul *perfectus*; reproduce întocmai expresia din Cicero: *perfectus litteris graecis* (citat de L. Quicherat și A. Daveluy, *Dictionnaire latin-français*, sub voce: «profondément versé dans la littérature grecque»). Numai al doilea *perfectus* din frază este pus în contrast cu *haereticus*, și privește perfecția credinței. În nici un caz, *ablativul* citat nu se poate raporta la cuvintele *dominus rex*, dat fiind locul ocupat de el în text. Apoi, ce rost ar fi avut ca episcopul catolic să fi cerut de la regele Poloniei o scrisoare în slavonește, cînd cancelaria regală știa prea bine cum trebuie să corespundă cu domnul Moldovei? Cu atît mai puțin nu putem lega pe *litteris rutenicalibus* de *probandum*. De ce ar trebui ca ereticul chemat personal de rege, să-și dovedească în scris nevinovăția și anume în slavonește, față de erarii catolici? Întreg contextul privește dorința episcopului de Baia de a nu apare ca acuzator al propagandistului husit, și ca acesta să fie chemat în Polonia sub alt pretext decît acela al ereziei; de aceea se pune la cale o presupusă cercetare a cunoștințelor sale de limba slavonă. Pentru interpretarea textului medieval latin am consultat pe Maria Dumitrescu, absolventă la Ecole des chartes din Paris, căreia îi aduc mulțumiri.

² J. Długosz, *Historia Polonica*, I — 1, Leipzig, 1711, col. 1122.

³ Melhisedec, *Mitropolitul Grigorie Țamblac*, în «*Revista pentru istorie, arheologie și filologie*», III, p. 5.

aut septimus, prout plane et manifeste a magistro Hermanno baccalario in medicinis percipimus).

Informația nu venea de la Cracovia, ci fusese aflată de episcop prin cineva cu care se afla în legături, desigur în Moldova. Hermann posedea un titlu universitar și era «magister», ceea ce înseamnă «om învățat în litere și în legi»¹, așa că trebuie să-l socotim în rîndul oamenilor de carte din jurul curții și al școlii de la Suceava.

Atitudinea husiților față de cultura slavonă în Moldova. Prezența unui învățat, cunoscător al limbii slavone, pe care o și predă în Moldova, pune o întrebare foarte importantă în legătură cu atitudinea husiților, a propagandei husite, față de cunoașterea și folosirea limbii slavone bisericești în diferite țări atinse de acest curent și în special în Moldova.

Se știe că la baza curentului cultural husit stă traducerea cărților bisericești și laice în limba poporului, înlăturarea din biserică a limbii liturgice oficiale. Pe temeiul acestui fapt s-a născut în istoriografia română, începînd cu N. Iorga, ipoteza că cele mai vechi texte de cărți bisericești traduse în românește, așa numitele texte rotacizante sau maramureșene (Psaltirea Scheiană, Psaltirea Hurmuzachi, Codicele și Psaltirea Voronețeană), s-ar datori influenței husite². Și astăzi discuția asupra existenței unei înrîuriri husite la începuturile scrisului în limba română este încă în curs.

În studierea atitudinii husiților în legătură cu traducerea cărților de cult în limbi populare trebuie să facem însă o distincție, care nu a fost pînă acum formulată de către cercetătorii acestei probleme culturale în istoria noastră. Husiții s-au ridicat cu hotărîre împotriva clerului catolic, împotriva folosirii limbii latine în biserică și în cancelariile de stat, limbă pe care poporul nu o pricepea. De aceea, au fost traduse sub egida husiților cărțile de cult din limba latină, mai întîi în limba cehă, apoi în alte țări, în care s-a întins lupta împotriva catolicismului, în limbile germană, polonă și maghiară³. Trebuie să se recunoască însă faptul că în ce privește presupusa traducere a cărților slavone în românește, avem a face cu o problemă deosebită, cu alt aspect al propagării husitismului. În acest caz special nu mai avem a face cu o luptă împotriva catolicismului, nici cu înlăturarea limbii latine, ci cu o atitudine privind biserica ortodoxă și folosirea slavei bisericești. Cu alte cuvinte, *se pune întrebarea dacă husiții s-au ridicat împotriva bisericii ortodoxe și a liturghiei slavone, așa cum se ridicaseră împotriva celei catolice și latine?* Nu este vorba aci de aceeași problemă de istorie culturală.

Toate indicațiile documentare pe care le avem în această chestiune ne duc spre un răspuns negativ, atît în privința atitudinii generale luate de conducerea mișcării husite, cît și în special, în cadrul pătrunderii husiților în Moldova.

Mai întîi, este nevoie să ținem seamă de stadiul de dezvoltare a limbilor slave la începutul veacului al XV-lea. În această epocă limbile slave erau mai puțin diferențiate decît în veacurile următoare și de aceea cehii, polonii, rușii și celelalte popoare slave izbuteau, vorbind fiecare în limba lui, să se înțeleagă

¹ Cf. Antonius Bartal, *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungarie*, Leipzig, 1901, sub voce.

² N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a rominilor pînă la 1688* (Studii și documente, VII), București, 1904.

³ Vezi volumul colectiv, *Mezinírodní ohlas husitství*, Praga, 1958.

între dinșii. Încă din veacul al XIV-lea, sub Carol IV, limba slavă bisericească era studiată cu cinste la Praga, în mănăstirea Emaus. Unitatea slavilor era proclamată în Boemia și însuși Ioan Hus, profetul noii religii populare, vorbește cu dragoste de «limba noastră slavonă» (*linguagium nostrum slavonicum*) și spune că «voim întotdeauna să reunim într-un singur tot preaglorioasa noastră limbă» (*Semper linguagium nostrum praeclarum volui congregare in unum*)¹. În aceste condițiuni este foarte puțin probabil ca husiții să fi propagat o luptă împotriva limbii slavone la români. Limba slavă bisericească, folosită la popoarele slave ortodoxe în această epocă, nu era decât parțial o limbă clasică, moartă. Elementele limbilor populare vii pătrunseseră în chip masiv în scrierile bisericești slavone, ca și în scrierile oficiale sau literare laice. Această limbă oficială putea fi înțeleasă de popor în mare parte și mai ales de oamenii cu carte din țările slave. Nu era deci nici un motiv ca husiții slavi să fi pornit o mișcare distructivă împotriva limbii literare slavone. De fapt, nici nu au pornit o astfel de mișcare în Ucraina și în Bielorusia, unde propaganda lor a fost destul de intensă².

Pe de altă parte, *discipolii lui Hus nu au avut aceeași atitudine față de biserica ortodoxă, ca cea fățiș ostilă adoptată împotriva bisericii catolice*. Loviți de toată lumea feudală din țările catolice, husiții au căutat sprijin internațional, promovind unirea și cooperarea ortodocșilor cu husitismul. În 1451—1452 un delegat al conducerii mișcării husite, preotul Constantin, se prezintă la patriarhia de Constantinopol, declarând dorința coreligionarilor săi de a se uni definitiv cu biserica ortodoxă răsăriteană. Propunerea lui este acceptată de patriarhie, care adresează în acest sens o scrisoare universității din Praga, arătându-și bucuria pentru această reunire³. Numai căderea Constantinopolului sub turci, în anul următor, a împiedicat ducerea mai departe a acestor tratative.

Încă înainte de aceasta, din vremea când trăia Ioan Hus, se produsese în Litvania, în 1413, o încercare de colaborare între husiți și ortodocșii ruși de acolo (care aveau ca limbă liturgică slava bisericească)⁴.

Aceasta fiind atitudinea oficială a husiților față de biserica ortodoxă, ar fi de neînchipuit ca propagatorii mișcării cehe să fi inițiat înlăturarea cărților bisericești oficiale, mai ales a celor scrise în limba slavonă, limbă cultivată de conducătorii mișcării.

Din informațiile extrase mai sus din scrisoarea episcopului de Baia se vede clar că Iacob, conducătorul recunoscut oficial al husiților din Moldova, era un reprezentant al culturii slavone, un adept al slavonismului. Era considerat ca un cunoscător perfect al acelei limbi, putând fi chemat la Cracovia ca să dea dovadă de destoiniciea sa în această direcție. După cum am arătat mai sus, este probabil că fusese admis în Moldova ca profesor de slavonie la școala domnească, adică avea o poziție opusă celei atribuite husitismului între români de istoricii mai vechi, care vedeau în această mișcare inițiativa luptei împotriva slavonismului oficial și bisericesc.

¹ Roman Heck și Ewa Maleczynska, *Ruch husycki w Polsce*, Wrocław, 1953, p. XIX.

² *Ibidem*, p. 26—28.

³ Antonin Salač, *Constantinople et Prague en 1452*, în «Rozprawy Československé Akademie Véd», LXVIII, 1958, sesit 11.

⁴ Heck și Maleczynska, *op. cit.*, p. 26.

Posedăm, de altfel, și un alt document istoric, contemporan cu faptele, nefolosit pînă acum de istoricii romîni, în care se arată destul de clar poziția adoptată de husiți față de limba slavonă în Țările Romîne. În 1431—1432, Ieronim de Praga, un refugiat ceh, adversar al husiților (nu trebuie confundat cu conducătorul husit cu același nume), trimite sinodului de la Basel un raport amănunțit asupra progreselor îngrijorătoare ale mișcării husite în centrul și în răsăritul Europei: «Husiții («cehii predicatori») au răzvrătit adînc regatul Poloniei și regatele Ungariei, Bosniei și Bulgariei, pentru că în aceste patru regate se înțelege limba cehă (adică în aceste țări se vorbesc limbi slave, pe care cehii, vorbind și ei o limbă slavă, le pot înțelege — n.n.). Și în plus (au răzvrătit) și alte țări, în care se folosește limba rusă, adică Rusia Albă și Roșie (Țara Haliciului — n.n.), Valahia (Moldova, evident limba slavonă rusă scrisă — n.n.), Slavonia, țările Serbiei și Albaniei, Dalmației și Croației, pentru că în toate aceste țări se înțelege limba cehă»¹. Așadar, propaganda husită în toate aceste țări se întemeiază pe limbile slave, pe care cehii le puteau înțelege. De observat deosebirea pe care o face autorul raportului între prima grupă de țări, în care se vorbeau limbi slave populare apropiate de cea cehă, și a doua grupă, în care intră și Valahia, în care se folosește limba rusă, adică limba oficială slavonă a bisericii și a cancelariei. Așadar, un raport, care datează din aceeași vreme cu scrisoarea episcopului de Baia, dovedește că husiții din Moldova, ca și cei din alte țări vecine, își întemeiau pătrunderea ideilor lor bazați pe limba slavonă. Este foarte greu, în fața acestor texte, să mai atribuim husitismului traducerea cărților slavone în romînește. Slavonismul ceh al adepților lui Hus se manifestă în chip lămurit în opera lor de pătrundere în toate țările cu populație de limbă slavă, precum și în Moldova, unde slava bisericească avea un caracter oficial și era înțeleasă nu numai de clerici și boieri, dar și de mulți orașeni.

Originea «refugiaților» husiți din Moldova. Numărul husiților așezați în Moldova în vremea domniei lui Alexandru cel Bun și în primele decenii ce au urmat acestei domnii pare să fi fost destul de considerabil. Ei alcătuiau o comunitate strîns unită, cu un șef unic, recunoscut de cîrmuirea feudală, căruia i se fixase sediul la Bacău. Husiții moldoveni redactaseră un număr de «teze», în care se oglindea doctrina lor religioasă și, în parte, cea socială (mai clar formulată în «tezele» husiților din Transilvania, care se ridică împotriva tuturor obligațiilor feudale²).

În tratativele pentru unirea cu biserica ortodoxă, de care s-a vorbit mai sus, au avut și ei cuvîntul lor de spus, în calitate de comunitate organizată. În adevăr, scrisoarea în limba greacă din 1452 adresată de patriarhia de Constantinopol universității din Praga, proclamînd adeviziunea pentru unirea bisericii ortodoxe cu husiții, cuprinde și indicații asupra comunităților husite care au fost de acord cu unificarea. Preotul Constantin a comunicat la Bizanț numele acestor comunități, iar scrisoarea patriarhală spune: «Ceea ce socotim de mare preț și ne provoacă o mare bucurie, a fost raportul pe care el (preotul Constantin — n.n.), ni l-a prezentat și în care ne indică numeroși credincioși ce împărtășesc părerea lui despre dreapta credință și cultul bisericesc și anume

¹ J. Maček, *Národnosti otkázu v Husitství*, în volumul, *Mezinárodní ohlas husitství*, p. 22.

² L. Demény și J. Pataki, *op. cit.*, (versiunea cehă), p. 201—208.

cei (dintre husiți — n.n.) care locuiesc în Moldova¹ și aceștia sînt refugiați, cei din Ungaria, din Boemia și mai ales cei din Anglia², care înclină cu toții spre credința ortodoxă»³.

Este de observat că singura comunitate husită, dintre cele ce figurează în această înșirare, care este indicată cu mențiunea de «refugiați» este cea din Moldova. Distincția își are însemnătatea ei. Comunitățile din Boemia și cele din Ungaria, precum și cele ale aderenților lui Wyclif în Anglia erau considerate ca fiind alcătuite din localnici, băștinași, care au aderat la credința și la mișcarea husită. În schimb, comunitatea husită din Moldova este arătată special ca fiind altfel alcătuită decît celelalte și anume din refugiați. Refugiații husiți din Moldova, așezați în orașele moldovenești, unde au rămas comunități ale lor timp de mai multe veacuri, erau, cum ușor se poate înțelege (și din scrisoarea episcopului de Baia), proveniți din țări în care credința și mișcarea lor era prigonită. Aceste țări erau, în primul rînd, Ungaria și, în mai mică măsură, Polonia.

În vremea domniei lui Alexandru cel Bun, cînd a început adăpostirea husiților din Ungaria în Moldova, în timpul domniei în prima din aceste țări a celui mai mare adversar al reformei lui Hus, regele-împărat Sigismund de Luxemburg, plecarea silită a aderenților acestei mișcări sociale peste granițele regatului se explică ușor. În schimb, în această epocă Boemia se afla în stăpînirea husiților, oastea «taborului» înfrînsese toate încercările de «cruciadă» ale nobilimii conduse de împărat. Abia după bătălia de la Lipan, în 1434, în care a fost învinsă aripa populară și antifeudală a răscoalei de către orășenime și nobilime, se poate vorbi de «refugiații» husiți, plecați în masă din Boemia. Ei găsiră adăpost în Silezia și în unele provincii vecine, unde erau siliți să stea ascunși⁴. Așadar, în vremea domniei lui Alexandru cel Bun și pînă în 1434 (bătălia de la Lipan) nu poate fi vorba de refugiați husiți în mai mare număr veniți din Boemia, cîtă vreme husiții erau stăpîni în țara lor. Mai ales din țările în care se formaseră comunități rezultate din expansiunea propagandiștilor și a ideologiei husite, persecutate de cîrmuirea feudală, adică din Ungaria și Polonia, puteau veni cei mai mulți refugiați în Moldova. Totuși nu este cu neputință ca un număr de husiți boemi să fi nimerit pînă în Moldova și înainte de 1434, în vremea marilor expediții de cavaleri, conduse de împăratul Sigismund în Boemia, cînd s-au produs mari mișcări de populație. Pe Iacob, profesor de slavonă în Moldova îl socotim evident ceh de origine. În raportul lui Ieronim din Praga, amintit mai sus, se spune că husiții veniți în Moldova înțelegeau limba slavonă folosită acolo. Acești husiți vorbeau deci o limbă slavă, care nu putea fi decît ceha. În ce privește Țara Romînească, nu avem indicații despre prezența unor refugiați husiți pe teritoriul ei, ceea ce se explică prin faptul că în toată epoca ce urmează după moartea lui Mircea cel Bătrîn (1418), pînă aproape de sfîrșitul veacului, această țară a fost fără întrerupere un cîmp de război între facțiunile boierești, ca și împotriva

¹ În textul grecesc: *Moldovlahia*, denumire care pe atunci designa Moldova; editorul (Antonin Salač) traduce cu *Muntenia*.

² Adică partizanii mișcării lui John Wyclif din Anglia.

³ Antonin Salač, *op. cit.*, p. 42-43; cf. și Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 256.

⁴ Cf. Ewa Maleczyńska, *Vliv husitského hnutí na Polsko*, în vol. *Mezinárodní ohlas husitství*, Praga, 1958, p. 79.

năvălitorilor străini, turci și unguri, pe când Moldova a cunoscut o relativă liniște în primele trei decenii ale veacului (pînă în 1432).

Politica Moldovei față de mișcarea husită. După cum rezultă și din plîngerea episcopului de Baia, domnul Moldovei Alexandru cel Bun, a sprijinit pe husiți, recunoscînd printr-un privilegiu scris legalitatea organizării lor, cu un șef, căruia i s-a fixat sediul la Bacău. Pe cînd în Ungaria, Polonia și în Germania husiții erau vînați ca «eretici», singura țară, în afara Boemiei, în care ei capătă un statut legal, chiar în vremea marilor războaie ale cehilor cu oștile lui Sigismund de Luxemburg, este Moldova. Domnul a acordat șefului husit Iacob, «hrisovul său prin care se arată că cel ce l-ar turbura pe el și pe discipolii săi husiți, va fi pedepsit să plătească domnului țării douăzeci de galbeni turcești (*sibi et suis literam prebuit ut qui eum vel discipulos suos hussitas certaret¹ daret penam domino XX ducatos de Turcia in auro*)). Aceasta înseamnă că husiții nu erau numai tolerați în Moldova, cum credea vechea istoriografie², ci și privilegiați, protejați ca o comunitate străină cu un statut special recunoscut de domnia țării, (asemenea privilegiu posedau în Moldova și armenii³ și catolicii). Regele Poloniei, Vladislav, atrăsese atenția lui Alexandru, domnul Moldovei, asupra laturei sociale, antifeudale a mișcării husite: îi spunea că țara lui ar putea ajunge întoemai ca Boemia «în stăpînirea țăranilor și a călugărilor»⁴.

Alexandru cel Bun, precum se știe, a fost un sprijinitor al bisericii ortodoxe, înființînd mai multe mănăstiri domnești, aducînd moaștele sfîntului Ioan cel Nou la Suceava și restabilind supremația patriarhiei de Constantinopol asupra celei moldovenești, care capătă o nouă organizare. Politica bisericească a domnului ascunde motive politice, deoarece voevodul spera să-și întărească stăpînirea cu ajutorul bisericii. Aceasta înseamnă că domnul nu se temea că husiții ar putea să slăbească biserica ortodoxă din țara lui, una din bazele cîrmuirii sale.

Într-adevăr, cum am văzut, husiții aveau altă atitudine față de biserica ortodoxă, cu care duceau tratative pentru unire, decît cea adoptată față de catolici, reprezentanți ai feudalismului apusean.

Nici primejdia unei revoluții husite antifeudale în Moldova un pare a fi preocupat pe cîrmuitorii acestei țări, cu tot avertismentul dat de regele Poloniei. Comunitatea husită din Moldova era socotită în scrisoarea amintită a patriarhiei de Constantinopol ca fiind formată din refugiați, spre deosebire de țările unde se aflau comunități husite constituite din localnici. În Moldova husiții se aflau mai ales în orașele în care se așezase o populație săsească și săcuiască, poate și unii coloniști din Polonia. Sublinierea în actul patriarhal că în Moldova erau numai husiți refugiați este concludentă în această privință; ea arată că husismul nu atîngea populația moldovenească. Acest fapt se mai datorește și împrejurării, de care nu ne putem ocupa mai pe larg în acest studiu, că dezvoltarea feudalismului în Moldova nu atinsese încă stadiul din

¹ În textul publicat *calcitraret*, corectat după facsimil (Ș. Papacostea, loc. cit.).

² Cf. B. P. Hasdeu, *Istoria toleranței religioase în România*, ed. II, 1869, p. 28—30. Dar străinii cu privilegiu nu erau numai tolerați, ci constituiau o parte integrantă a statului feudal.

³ Cf. P. P. Panaitescu, *Hrisovul lui Alexandru cel Bun pentru episcopia armeană din Suceava (1401)*, în «Revista istorică romină», IV (1934), p. 44—56.

⁴ *Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia*, XII, p. 254—255.

Europa centrală, în Boemia și Ungaria, unde iobăgia, obligațiile țăranilor dependenți de a plăti stăpînilor o rentă în bani, iar statului și bisericii dări grele tot în bani, au avut ca urmare izbucnirea unor singeroase războaie antifeudale și a războaielor țăărănești, dintre care războaiele husite sînt cele mai însemnate.

Situația cu totul particulară, aproape unică, a husiților în Moldova, unde erau recunoscuți și privilegiați de către statul feudal are la bază și motive de politică externă. În prima parte a domniei lui Alexandru cel Bun, pînă la moartea lui Witold, în 1430, politica Moldovei s-a sprijinit în special pe alianța cu Polonia, care o ferea de tendințele cötropitoare ale statului feudal unguresc condus de Sigismund de Luxemburg. Încercarea acestuia de a forma o ligă cu Witold și cu cavalerii teutoni alcătuită o primejdie pentru Moldova, ce urma să fie împărțită sau anexată. În aceste împrejurări, izbucnirea războaielor husite în Boemia, unul din regatele moștenite de Sigismund, precum și ivirea unor mișcări antifeudale ațîtate de husiți în Ungaria, erau binevenite pentru Moldova. Favorizarea husiților de către domnul Moldovei se poate explica prin dușmănia comună față de Sigismund de Luxemburg, principalul adversar al husiților. Este deci vorba de interese politice comune între husiți și statul moldovean¹.

În timpul domniei în Litvania a marelui cneaz Swidrygiello (1430—1432) izbucnește războiul polono-litvan, al cărui motiv principal a fost stăpînirea Podoliei, țară vecină cu Moldova. Din cauza intereselor moldovenești în Podolia, Alexandru cel Bun ia partea lui Swidrygiello, împotriva regelui Poloniei, și conduce o expediție militară în Pocuția (1431). În acest război, husiții se află alături de marele cneaz litvan, deci și de moldoveni. În ianuarie 1432, episcopul de Cracovia scria cardinalului Iulian Cesarini despre colaborarea moldovenilor cu husiții, subliniind un fapt foarte important: *husiții organizează armata moldovenească*. Conducătorul husiților din Moldova, (este vorba de același fost călugăr franciscan, Iacob) « umblă pe cîmp cu gloate de oameni, învățîndu-le să conducă oastea și să adopte toate sistemele (de luptă) care sînt folosite de ereticii din Boemia » (*vadit per campestria habens maximam sequelam populi et turbarum, docens eos et exercitum ducere et modos omnes tenere, qui ab hereticis Bohemie observantur*)². Se știe că husiții au folosit tactica militară a taberii legate cu care, adoptată mai tîrziu de oștile românești, în special de acelea conduse de Ioan de Hunedoara, precum și de cazaci. Însuși cuvîntul *tabără* (în romînește și în maghiară) este de origine husită, după castrul popular al husiților de pe muntele denumit Tabor din Boemia, întărit de dînșii.

Iacob, conducătorul husiților din Moldova, profesor de slavonie, șef religios, a avut în același timp și un rol politic și militar. Din informațiile de mai sus, transmise de un martor ocular aflător în Moldova, vedem cum șeful husit, adept al taboriților lui Žižka și ai lui Procop cel Mare, în mijlocul cărora, poate, trăise în tinerețe, făcea exerciții pe cîmp cu gloatele de oșteni moldoveni, pregătindu-le în tactica cetățîilor de care, folosită de masele de țărani cehi.

Atitudinea cîrmuirii moldovenești față de husiți, recunoașterea lor, singura în Europa, ca o comunitate legală și privilegiată, are fără îndoială cauze complexe, unele de caracter general: încercarea husiților de a se apropia și de a se uni cu ortodocșii, favorizarea culturii în limbă slavonă de către propagandiștii revoluției cehi, precum și cauze speciale, politice — interesele comune în lupta

¹ Cf. și Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 254 cu bibliografia chestiunii.

² *Monumenta medii aevi res gestas Poloniae illustrantia*, XII, p. 290.

împotriva regelui-împărat, la început, apoi împotriva marilor feudali din regatul Poloniei.

Oricum, aceste împrejurări politice, pînă acum puțin și incomplet studiate, așează Moldova în tabăra progresistă a vremii. Deși Moldova lui Alexandru cel Bun nu s-a deplasat niciodată de pe pozițiile orînduirii feudale, fiind încă o țară mică și nouă, cu dezvoltare încă incompletă a feudalismului, cu mari comunități de țărani liberi, ea se situează alături de husiți, împotriva marilor conglomerate statale conduse de Sigismund de Luxemburg și de Jagello cu rudele lui.

★

Analiza unor documente încă incomplet folosite sau necunoscute istoricilor noștri, privitoare la pătrunderea husiților în Moldova, ne-a îngăduit să ajungem la rezultate care pot da naștere la interpretări noi: existența unei școli de slavonie în această țară, atitudinea favorabilă a husiților față de această școală, ca și față de cultura slavonă din Moldova în general. Această constatare infirmă teoria susținută de mulți istorici și filologi romîni, după cari husiților li s-ar datora cele mai vechi încercări și acțiuni pentru a înlocui limba slavonă oficială a bisericii și a statului feudal cu limba poporului. Dimpotrivă, se poate acum afirma că husiții stabiliți în Moldova au lucrat pe linia culturii slavone, a solidarității celor ce vorbeau sau foloseau limbile slave.

Conducătorii husiți, luptători împotriva clerului și a marilor feudali catolici, care susțineau cultura latină medievală, au încercat o apropiere de biserica ortodoxă, ducînd tratative cu patriarhia din Bizanț. Această încercare de unire se resimte și în Moldova. Pe baza ei, husiții din Moldova, care erau refugiați din Ungaria și din Transilvania, precum și din Polonia, au găsit în țara cîrmuită de Alexandru cel Bun o bună primire și o recunoaștere oficială.

Aceste precizări vor spori, credem, cunoștințele despre legăturile romînilor cu marea mișcare revoluționară din Boemia, în veacul al XV-lea.

ГУСИТСТВО И ЦЕРКОВНОСЛАВЯНСКАЯ КУЛЬТУРА В МОЛДАВИИ

(Резюме)

Из письма от 1431 года епископа из Бая (в Молдавии) можно заключить, что в этом княжестве проживали гуситы, возглавляемые неким Якобом, который как специалист по церковнославянскому языку был преподавателем в княжеской школе. Отсюда также можно сделать вывод о том, каким было отношение гуситов к литургии на церковнославянском языке и православной церкви. Гуситы выступили против литургии католической церкви на латинском языке в защиту литургии на народных языках. Иным было отношение к церковнославянскому языку. Якоб был пропагандистом церковнославянского языка, который в то время понимали чехи и другие славяне. Пражское руководство гуситским движением пыталось сблизиться с православной церковью, обратившись к константинопольской патриархии, а также прося разрешения на такое сближение у гуситов, проживающих в Молдавии. Молдавский господарь Александру Добрый поддерживал гуситов, прибывших в Молдавию, предоставив им, как и армянам и католикам, юридический статут. Известно, что этот князь был сторонником православной церкви в Молдавии. Он выступал за сотрудничество с гуситами.

Следовательно, проблема отношения гуситов к переводам на народный язык церковнославянских книг должна быть пересмотрена в свете этих данных.

LE HUSSITISME ET LA CULTURE SLAVONNE EN MOLDAVIE

(Résumé)

Une lettre, de 1431, de l'évêque de Baïa (en Moldavie), témoigne de l'existence, dans la principauté de Moldavie, d'une communauté hussite dont le chef était un certain Jacob, professeur à l'école princière et *spécialiste en slavon ecclésiastique*. De cette dernière circonstance on peut déduire l'attitude des hussites envers la messe slavonne et envers l'église grecque-orthodoxe en général. Les hussites ont combattu la messe latine de l'église catholique en lui opposant la messe en langue vulgaire. Ils eurent une toute autre attitude à propos du slavon. Jacob était un propagateur du slavon qui, à cette époque — là, pouvait être compris par les Tchèques et par d'autres Slaves. Les dirigeants des hussites, de Prague, ont tenté un rapprochement de l'église grecque-orthodoxe, et à cette fin des propositions adéquates furent envoyées au patriarche de Constantinople. Ce rapprochement était approuvé par la communauté hussite de Moldavie.

Le voïvode de Moldavie, Alexandre le Bon, a accordé sa protection aux hussites venus en Moldavie et leur a octroyé un statut juridique analogue à celui des Arméniens et des catholiques. Il est notoire, en même temps, que ce prince était un fervent souteneur de l'église grecque-orthodoxe dans son pays. Dans ces circonstances, sa bienveillance envers les hussites prouve qu'il n'avait pas de motifs de craindre d'éventuelles actions de la communauté hussites contre le service en slavon et contre l'église grecque-orthodoxe.

Par conséquent, le problème de l'attitude des hussites envers la traduction en vulgaire des livres liturgiques slavons doit être réconsidéré sous un nouveau jour.

produs o dată cu războiul ruso-turc din 1828—1829, când una din lămurile care
ales din partea răsăriteană a Bulgariei, au trecut în nord de Dunăre, răsturnând
duse în Țara Românească și în sudul Rusiei. Un asemenea eveniment a
merită să se așeze bine cunoscut, deoarece este tipic pentru așezarea
a luptei de clasă, reflectând interesante aspecte sociale, economice și politice
din istoria celor două popoare la mijlocul primei jumătăți de secol al XIX-lea.

În istoriografia burgheză bulgară emigrarea slavonilor a fost în prima
prezentată prin amintirile emigrantului francez al Revoluției bulgare, Dr. Jean
Schliminski (1800—1867), originar din vestul țării și care, în afară de profesia
de medic, a activat din plin pe tărâș soviet, fiind și autorul a numeroase cărți
cu originea din Slavia și trăind și o mare parte a vieții lui în țara sa natală, la
București, Ploiești, Băila, Calărași etc., Schliminski a fost foarte activ și
scriitor, care, după moartea sa, au intrat în posesia Bibliotecii Naționale din Sofia.
În unele din aceste lucrări Schliminski se referă și la emigrarea slavonilor, în
care el însuși a jucat un rol deosebit de important. Seria de cărți care aparține
în grădini începând de prin 1855, aceste lucrări au fost scrise și de altă
natură au rămas multă vreme neluate în istoriografia bulgară, care, până
în 1894, Ministerul Instrucțiunii Publice din Bulgaria, emigrarea slavonilor
al lui Schliminski, a trecut în traducere în bulgărește și în presă, în țara sa
și sub denumirea *Biblioteca Dr. Jean Schliminski*. Pentru a fi completată
în anul 1904—1907, după care tipărirea lor a încetat, răsturnând și în țara sa.

Date despre emigrarea slavonilor se găsesc și în unele lucrări scrise
elăbuită de Dr. S. Tabakov. Acordând o importanță mare acestui fenomen
și tălăturii orale și scrijindându-se mai puțin pe documente, Dr. S. Tabakov
conține, pe lângă bogata sa informație, destule erori. În anul 1904—1907, Dr. S. Tabakov
a publicat o serie de documente privind emigrarea bulgarilor din țara sa
nească și Moldova, printre care se găsesc și unele referințe la emigrarea slavonilor.

1 S. Tabakov, *Народът на юго-източна България*, т. I, стр. 100—101.